

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

**ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „НОВА И СЪВРЕМЕННА ИСТОРИЯ“**

Кремена Диаш

**Еволюция на съпротивата и опозиционните движения срещу военната
диктатура в Бразилия - 1964-1985 г.**

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по
професионално направление 2.2. История и археология

**Научен ръководител:
доц. д-р Гергана Алексиева**

СОФИЯ

2025 г.

СЪДЪРЖАНИЕ:

<u>I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД</u>	<u>3</u>
<u>1. АКТУАЛНОСТ НА ТЕМАТА</u>	<u>3</u>
<u>2. ТЕЗА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....</u>	<u>4</u>
<u>3. ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....</u>	<u>4</u>
<u>4. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО</u>	<u>5</u>
<u>5. МЕТОДОЛОГИЯ И ХРОНОЛОГИЧНИ РАМКИ НА</u> <u>ИЗСЛЕДВАНЕТО.....</u>	<u>6</u>
<u>6. ИЗВОРИ И ИСТОРИОГРАФИЯ</u>	<u>7</u>
<u>II. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД</u>	<u>9</u>
<u>III. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД</u>	<u>27</u>
<u>IV. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА.....</u>	<u>28</u>

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В Латинска Америка военните диктатури се появяват, за да гарантират възпирането на националреформизма, желанието за демокрация и подчинението на икономиките на отделните държави на американските бизнес интереси и да потиснат голямата обществена мобилизация, която заплашва да обърне моделите на свръхексплоатация. Гражданският елит и военните се обединяват с намерението да поддържат установените отношения на господство чрез пряка сила и нарушаване на демократичния режим. Преследване, произволни арести, изтезания и убийства стават средствата за управление на хората.

В различните етапи от историята на Латинска Америка левите движения играят значима роля в социално-политическите процеси на континента. Социални движения, синдикати, партизани и партии непрестанно разширяват отношенията си със социалните групи, които не са облагодетелствани от капиталистическата система и олигархията. Присъствието на тези движения на континента е важен фактор за процеса на демократична еволюция в тези страни. Основните цели на латиноамериканската левица, като борбата с бедността и неравенството, започват да се уеднаквяват и да привличат и други сектори на обществото, критични към наложения модел.

Именно развитието на тези движения и зависимостта им от политическата ситуация, по-специално военната диктатура в Бразилия, е обект на настоящата дисертация. Политическата ситуация в този период създава среда, в която гражданските права и свободи са ограничени, а репресиите срещу опозицията са широкомащабни. В този контекст се формират и развиват различни обществени движения, които се опитват да се противопоставят на авторитарния режим и да насърчат демократичните ценности. Дисертацията изследва какво вдъхновява формирането на тези движения, какви са техните цели и стратегии, как се развиват в условията на репресии и каква е тяхната роля в променящата се политическа обстановка. Също така, анализира какво влияние оказва военната диктатура върху развитието на тези движения и как те реагират на авторитарните практики на режима.

1. АКТУАЛНОСТ НА ТЕМАТА

През последните десетилетия една от най-обсъжданите теми в бразилската историография е именно темата за военната диктатура. Това явление се дължи, от една страна на увеличаването на достъпа до изследователски източници, с публикуването на засекретени документи от периода в средата на 90-те години. И от друга, със закъснялото създаване на

механизми за правосъдие по отношение на нарушаването на човешките права в страната. Приемането на Закона за достъп до информацията през 2011 г. и създаването на Националната комисия за истината през 2012 г. са два от основните фактори, които издигат академичните изследвания върху периода на ново ниво.

В началото на Новата република, през 1985 г., в Бразилия е публикуван докладът на Комисията за справедливост и мир, под формата на книгата „Бразилия: никога повече“, която оказва голямо въздействие върху общественото мнение. В нея за първи път се разкрива механизмът на репресиите в Бразилия и формите на изтезания, които се практикуват срещу затворниците, по систематичен, подробен и документиран начин. Документацията за създаването на книгата е тайно изнесена от архива на Върховния военен съд. Тези документи потвърждават показанията на изтезаваните, дадени в апелативните съдилища и в много случаи са взети под внимание от съдиите за смекчаване на присъдите.

През 2007 г. Комисията издава книгата „Право на памет и истина“, публикувана от името на държавата по време на управлението на президента Луиш Инасио Лула да Силва (2003–2010). Изданието често се разглежда като своеобразна „чернова на официалната история“, тъй като отразява интерпретация, близка до държавната позиция относно събитията от периода на диктатурата. В състава на Комисията участва и представител на военните среди, които нерядко изразяват резерви към начина, по който се оценяват действията и последиците от режима. По време на управлението на Лула групите, засегнати от репресиите, постигат важни институционални успехи в утвърждаването на политиките на памет, макар и с непостоянна интензивност в различните сфери на държавното управление. В този климат, в който политиката на паметта съжителства с дебати за отговорностите на левицата за случилото се през 1964 г. и 1968 г., е създадена Националната комисия за истината през 2012 г. Нейната цел е изясняването на местонахождението на изчезналите, както и чия е отговорността за нарушенията на човешките права между 1946 и 1988 г. Широкият период от време, който обхваща, е предложен от закона, с цел да се намали съпротивата на въоръжените сили по отношението на създаването ѝ, но като цяло се фокусира върху периода на диктатурата.

2. ТЕЗА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд защитава тезата, че съпротивата срещу бразилската военна диктатура представлява продължителен и сложен процес на обществено пробуждане. Въпреки първоначалната ѝ разпокъсаност и идеологически разногласия, с течение на времето опозицията успява да се консолидира и да превърне различните форми на протест –

политически, социални и културни – в общо движение за демократизация. Именно това постепенно обединяване на различни обществени сили подкопава легитимността на режима и подготвя почвата за възстановяването на демокрацията в Бразилия.

3. ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Обект на настоящото изследване е съпротивата и опозицията срещу бразилската военна диктатура (1964–1985 г.), разглеждани като комплексен исторически и културен процес, в който се преплитат политически действия, социални движения и интелектуални практики.

Предмет на труда е динамиката, еволюцията и трансформациите на тази съпротива – от първоначалните легални и граждански форми на несъгласие, през въоръжените леви организации и културната опозиция, до широките демократични движения от края на 70-те години, довели до разпадането на режима.

Изследването разглежда съпротивата не само като реакция срещу авторитарната власт, а като активно действаща сила на историческата промяна, която генерира алтернативни политически и морални визии за Бразилия. В центъра стои анализът на разнообразните актьори – интелектуалци, артисти, работници, студенти, духовници и партизани – и на техните стратегии за противопоставяне в условията на репресия и цензура. Така трудът проследява как противопоставянето на диктатурата се превръща в процес на демократично възраждане, в който културното творчество и гражданската мобилизация се сливат в обща борба за свобода, памет и справедливост.

4. ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Основната **цел** на настоящата дисертация е да изследва различните форми на съпротива срещу военната диктатура в Бразилия, както и динамиката на социалните и политическите конфликти, чрез които се разкриват механизмите на взаимодействие между обществото и авторитарната власт. Анализът цели да покаже как съпротивата – въоръжена, гражданска, социална, културна и интелектуална – се развива в зависимост от вътрешната политическа конюнктура и икономическите промени, и как постепенно се превръща във фактор за ерозията и краха на режима.

За постигането на тази цел дисертационният труд си поставя следните основни **задачи**:

1. Да очертае историческия контекст и социално-политическите предпоставки за установяването на военния режим.
2. Да определи характера на диктатурата и специфичния начин, по който тя се институционализира след преврата от 1964 г.

3. Да анализира политическата и обществената реакция срещу институционалните и социалните промени, наложени от военната власт.
4. Да изследва състава, идеологията и дейността на основните опозиционни и съпротивителни движения, както легални, така и нелегални.
5. Да идентифицира факторите, довели до тяхното потискане и унищожаване по време на т.нар. „оловни години“ (1968–1977 г.).
6. Да проследи проявите на вътрешна съпротива в рамките на самия режим – разногласията сред военните, несъгласието на отделни политически и институционални фигури с радикализацията на властта, както и действията на онези, които отвърте се опитват да смекчат репресиите или да насърчат политическото отваряне.
7. Да разгледа причините за упадъка и агонията на диктатурата в контекста на икономическите и международните промени.
8. Да проследи процеса на възраждане на опозицията, политическото отваряне и възстановяването на демокрацията в Бразилия, като резултат от дългогодишната социална и културна борба.

Така поставената цел превръща изследването в опит за цялостна реконструкция на антидиктаторската съпротива – от нейните зачатъчни форми до нейната кулминация в процеса на демократичния преход.

5. МЕТОДОЛОГИЯ И ХРОНОЛОГИЧНИ РАМКИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Методологията на изследването се основава на интердисциплинарен подход, който съчетава исторически, политологически, социологически и културологични методи, за да изясни в цялост процеса на възникване, развитие и трансформация на съпротивата срещу военната диктатура в Бразилия. Основен принцип е критическото съпоставяне на изворите – официални документи, мемоари, интервюта, архивни материали и научни трудове – с цел реконструкция на събитията и анализ на различните гледни точки към тях.

Хронологичните рамки на дисертационния труд обхващат периода между последните демократични избори през 1960 г. и края на военната диктатура през 1985 г. Във въведението се проследява политическото развитие на Бразилия от Голямата депресия до началото на 60-те години, за да се очертаят причините за установяването на военния режим.

Първата глава анализира процеса на консолидиране на диктатурата между 1964 и 1968 г., институционалните и икономическите промени, осъществени от военните, както и първите

прояви на съпротива. Особено внимание се отделя на Институционален акт 5, който концентрира властта в ръцете на армията и поставя началото на най-тежкия етап на репресии.

Втората глава е посветена на „оловните години“ (1968–1977 г.) – период на върховна репресия и на почти пълното унищожаване на организираната опозиция. В нея се разглежда и икономическата политика на режима, известна като „бразилското икономическо чудо“, чиито социални последици пораждаат нови форми на недоволство и подготвят почвата за бъдещата съпротива.

Третата глава обхваща времето на постепенното „политическо отваряне“, започнало през управлението на ген. Ернесто Гайзел (1974–1979 г.) и достигнало кулминация в началото на 80-те години с възраждането на опозицията, социалните движения и масовите граждански кампании, довели до края на военния режим и началото на демократичния преход.

6. ИЗВОРИ И ИСТОРИОГРАФИЯ

Изворовата база на дисертационния труд е широка, разнообразна и многопластова, осигуряваща надеждна основа за задълбочен анализ на съпротивата срещу военната диктатура в Бразилия (1964–1985). Тя включва както официални документи и архивни материали, така и дипломатическа кореспонденция, мемоари, интервюта и периодичен печат, което позволява цялостно изследване на взаимодействието между властта, опозицията и обществото.

Основните архивни източници произхождат от Националния архив на Федералното правителство, Историческия архив на Министерството на външните работи и Националната библиотека. Особено важен принос има разсекретяването на документи през първото десетилетие на XXI в., благодарение на което са достъпни големи масиви от първични материали – полицейски доклади, протоколи от арести, декрети и институционални актове, отразяващи юридическите и репресивните механизми на режима.

Изследвани са всички Институционални актове, представляващи правната рамка на диктатурата, както и дипломатическите документи от архива на Министерството на външните работи, разкриващи връзките на Бразилия със Съединените щати и международния контекст на Студената война. Значимо място заемат и материалите на Националната комисия по истината, учредена с цел разкриване на нарушенията на човешките права и престъпленията на военния режим.

Важна част от изворовата база са дигиталните архиви на водещите бразилски издания – Фоля де Сао Пауло, Корейо да Маня, Глобо, Вежа, както и на културното списание Сивилизасао Брасилейра. Те позволяват сравнение между официалната пропаганда и опозиционния печат, което изяснява механизмите на цензура и обществен контрол. Съществен

принос имат и документалните фондове на Фондация „Жоао Гуларт“ и Фондация „Жетулио Варгас“, съдържащи лична кореспонденция, правителствени протоколи и свидетелства на съвременници.

Дисертацията включва и мемоари – на Ернесто Гайзел, Жоао Висенте Гулар, Голбери ду Коуто е Силва и други участници във властовите структури – както и проведени през 2022 г. интервюта с Жозе Кавалканти, Жозе Карлос Диас, Каetano Велозо, Луис де Мело, Пауло Сержо Пинейро, Роза Кардозо и Яра Шавиер. Тези устни свидетелства внасят личностна и емоционална перспектива, допълвайки институционалните и документалните данни и придавайки на изследването човешка и морална дълбочина.

В съвременната бразилска **историография**, посветена на диктатурата, се оформят няколко основни направления. Сред водещите изследвания е трудът на Жорже Ферейра¹, който анализира причините за преврата от 1964 г. и подчертава ролята на социалния елит и външната намеса. Особено значение има петтомната монография на Елио Гаспари², която проследява всички етапи на режима и прехода към демокрация, като предлага ревизионистичен поглед върху ролята на левицата и нейната отговорност за кризата.

Изследванията на Луиш Алберто Мониш Бандейра³ и Даниел Аарао Рейш⁴ разглеждат преврата като резултат от съвместни действия на местния елит и САЩ, но и като продукт на социалната и културната среда, позволила утвърждаването на диктатурата. Паралелно с тях Карлос Фико⁵, Марсело Матош⁶ и Рене Арман Драйфус⁷ виждат в преврата израз на класова борба и контрареволуция, насочена към запазване на капиталистическия ред и зависимостта от международния капитал.

В историографския дебат относно причините за военния преврат от 1964 г. и утвърждаването на диктатурата се открояват три основни теоретични направления. Първото е тезата за краха на популизма, формулирана от Октавио Иани⁸, според която реформизмът на президента Жоао Гуларт се изчерпва и довежда до задълбочаване на политическата криза и до разпад на популисткия консенсус. Второто направление е тезата за голямата конспирация, развита от Рене Арман Драйфус, която поставя акцент върху организираната намеса на десницата и на Съединените щати в подготовката на преврата. Третото е тезата за

¹ Ferreira, J., *O Governo do João Goulart: As lutas sociais no Brasil*, São Paulo, 2010.

² Gaspari, E., *A Ditadura Acabada*, São Paulo, 2002, Gaspari, E., *A Ditadura Derrotada*, São Paulo, 2001, Gaspari, E., *A Ditadura Encurralada*, São Paulo, 2001, Gaspari, E., *A Ditadura Envergonhada*, São Paulo, 2000, Gaspari, E., *A Ditadura Escancarada*, São Paulo, 2000.

³ Bandeira, L. A. V. M., *O Governo João Goulart: As Lutas Sociais no Brasil*, Rio de Janeiro, 2006.

⁴ Reis, D. A., *Ditadura, Esquerda e Sociedade*, São Paulo, 2000.

⁵ Fico, C., *Além do Golpe: visões e controvérsias sobre 1964 e a Ditadura Militar*, Rio de Janeiro, 2004.

⁶ Mattos, M. B., *O Sindicalismo brasileiro após 1930*, São Paulo, 2003.

⁷ Dreifuss, R. A., *1964: A conquista do Estado*, Petrópolis, 1991.

⁸ Ianni, O., *O Colapso do Populismo no Brasil*, Rio de Janeiro, 2010.

институционалния колапс, представена от Алфред Степан⁹ и Вандерлей Гилерме дос Сантос¹⁰, според която военната намеса е резултат от неспособността на политическите институции и елити да постигнат консенсус в условията на нарастваща социална и идеологическа поляризация.

По-новите изследвания на Мария Жозе де Резенде¹¹, Марсело Риденти¹² и Маркос Наполитано¹³ поставят акцент върху идеологическите механизми на легитимация на режима, културната съпротива и колективната памет.

В българската историография настоящият труд представлява първото систематично изследване на бразилската военна диктатура и съпротивата срещу нея, запълвайки съществена празнина чрез използването на оригинални бразилски източници и съвременна литература. Историографският обзор показва, че изучаването на диктатурата постепенно се развива от политическа хроника към интердисциплинарен анализ на обществото под авторитаризъм. Настоящият труд се вписва в тази линия, като разглежда съпротивата като процес на демократично и морално обновление на нацията.

II. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ВЪВЕДЕНИЕ: ПОЛИТИЧЕСКАТА СИТУАЦИЯ НА КОНТИНЕНТА И ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ВОЕННАТА ДИКТАТУРА

ЛАТИНСКА АМЕРИКА В ПЕРИОДА ОТ ГОЛЯМАТА ДЕПРЕСИЯ ДО НАЧАЛОТО НА 60-ТЕ ГОДИНИ

От началото на XX в. до 30-те години, започва редуване на разцвет и упадък на олигархичната структура в страните от Латинска Америка. Там, където има голяма концентрация на капитал, се стига до социално неравноправие, което от своя страна предизвиква противопоставяне на олигархията. Напрежението на континента ескалира постоянно в бунтове на селски работници. Южноамериканските селски работници са неразделна част от икономиката на страните, но са винаги в подчинена позиция. Не може да се пренебрегне и влиянието на Руската революция върху левите латиноамерикански движения.

⁹ Stepan, A., *Os militares na política: mudanças de padrões na vida brasileira*, São Paulo, 1998.

¹⁰ Santos, W. G., *O cálculo do conflito: estabilidade e crise na política brasileira*, São Paulo, 2003.

¹¹ Rezende, M. J., *A Ditadura Militar No Brasil. Repressão E Pretensão De Legitimidade*, São Paulo, 2010.

¹² Ridenti, M., *O fantasma da Revolução Brasileira*, São Paulo, 2005.

¹³ Napolitano, M., *1964 História do regime militar Brasileiro*, São Paulo, 2002.

Дискусията за необходимост от аграрна реформа е постоянна в Латинска Америка. Концентрацията на земя в ръцете на малък брой хора и образуването на латифундии означава, че земята не изпълнява своята социална стойност и води до социално неравенство. Селските работници започват да се борят за по-справедливо разпределение на земя. Изхождайки от идеята, че земята е общо благо за всички, те се борят за пълното ѝ експлоатиране, така че да се произвеждат храни и ресурси, достатъчни за цялото население.

В този контекст, през 30-те години на миналия век, възниква популизмът в Латинска Америка. Популистките движения се стремят да интегрират различните социални класи в голям национален проект, на което се дължи техният успех.

От 50-те години популистките режими започват да не отговарят на социалните изисквания и постепенно губят влияние пред неспособността си да преодолеят социалните противоречия и нарастващото недоверие на най-традиционните си поддръжници, а именно армията. Тази криза съвпада с началото на Студената война, която е решаващ фактор за политическото бъдеще на континента. Революция, социализъм, социални движения, аграрна реформа са най-употребяваните думи в южноамериканските страни. През 1959 г. избухва Кубинската революция, която увеличава страха от комунизма, поради социалния си характер.

Пред кризата на популизма в Южна Америка и Кубинската революция, в страх от радикализиране на социалните движения, които биха могли да доведат до нови революции на континента, правителството на САЩ предприема мерки в опит да спре комунистическата заплаха. В този контекст, демократичните режими започват да падат един по един в ръцете на военните, подкрепяни от правителството на САЩ. Паралелно с установяването на диктатурите в Латинска Америка започва и организирането на опозиция и създаването на редица леви движения.

БРАЗИЛИЯ В ПЕРИОДА 1930-1964 г.

През 1930 г., с качването на Варгас на президентския пост се бележи краят на Старата република и започва Ерата Варгас. За Бразилия това е период на модернизация, индустриализация и икономическо развитие, но и на авторитарно управление. Един от най-характерните аспекти от управлението на Варгас е неговата трудова политика. Част от националния икономически и политически проект на Новата държава е изграждането на голяма стоманообработваща фабрика, която да послужи за стълб за индустриализацията на Бразилия. Жетулио Варгас търси решения и финансиране за осъществяването на този проект и предприема колеблива външна политика. През 1940 г. Бразилия подписва договор, според който САЩ предоставят финансова и технологична помощ за построяването на

стоманодобивната фабрика в гр. Волта Редонда, щата Рио де Жанейро. В замяна, Бразилия влиза във Втората световна война на страната на съюзниците.

Периодът 1946-1964 г. е наричан от бразилските историци Популистка република. Популизмът на Жетулио Варгас се определя от тясна връзка между трудово право и проект за индустриализация. Трудовото право е обещанието за защита правата на работниците от Държавата в спорните отношения работодател-служител. Проектът за индустриализация е общият интерес между буржоазията и работниците. Жетулио Варгас вярва в предимствата на класовото сътрудничество, както за работодателите, така и за работниците.

През 50-те години Бразилия се сблъсква със сериозен проблем на концентрация на земя в ръцете на малък брой хора. Този проблем допълнително засилва социалните неравенства и затруднява икономическото развитие на страната. В началото на 60-те години на XX в. за първи път, въпросът за аграрната реформа излиза от парламентарните дебати и придобива остри форми на проявление сред преките заинтересовани – селяните. Традиционният натиск върху селяните е подсилен от новата фаза на капиталистическо развитие, която донася големи изисквания за работа, повишена нестабилност, масови уволнения и маргинализация.

Жуау Гуларт оглавява президентството на Бразилия в разгара на буря, която предвещава ураган. Страната е изправена пред сериозни проблеми в областта на образованието и земеделието. Протестите на селските и студентските движения нарастват. Бразилия има голям външен дълг и инфлацията постоянно нараства. Приема се Законът за превод на печалбата, който забранява на мултинационалните компании да изпращат повече от 10% от печалбата си извън страната, което не се харесва на групите, свързани с чужди капитали. Президентската фаза на управлението на Гуларт е изцяло белязана от дебатите, предизвикани от предложението на правителството за провеждане на Основните реформи, които представляват структурни реформи, с цел решаване на проблемите на страната. Те имат за цел да се борят с неравенството и да проправят пътя за разширяване на националното развитие. Тези реформи са аграрна, образователна, избирателна, данъчна, банкова и градоустройствена. Сред тях най-добре разработената е и тази, която предизвиква и най-голяма полемика, а именно аграрната. Тя предполага отчуждаването на големи земеделски земи, които не се използват.

Въпреки всички трудности, които среща администрацията му, Гуларт успява да реализира многобройни проекти и да постави основите на значими начинания, много от които по-късно ще дадат плодове след военния преврат от 1964 г. Правителството строго забранява чуждестранното финансиране за внос на машини и оборудване, които националната индустрия може да произвежда. По този начин Гуларт се стреми да възстанови проекта на Варгас, пренасочвайки процеса на индустриализация към основните сектори, към

производството на капиталови стоки, с цел да даде възможност за по-балансирано и автономно развитие на бразилския капитализъм. Тези националистически мерки на правителството противоречат на интересите на международните компании и по-специално на американския капитал, което отдалечава все повече възможността за помирение с Вашингтон. САЩ си дават ясна сметка, че за да ограничат напредъка на Бразилия, Гуларт трябва да бъде отстранен.

Военният преврат, който сваля президента Гуларт през 1964 г. има своето начало много по-рано. Той е резултат от сложен процес, който макар и да включва международни фактори, се заражда на бразилска почва. Почти невъзможно е да се определи точният момент, в който този процес започва, но без съмнение, може да се каже, че намесата на военните в тази фаза от бразилския политически живот започва да се оформя с кандидатурата на Варгас през 1950 г. Тя е смятана от част от военните за посегателство срещу демокрацията. Варгас печели изборите и това предизвиква военна криза. Напрежението нараства и кулминира със самоубийството на президента. На следващите президентски избори е избран Жуселино Кубичек, с вицепрезидент Жуау Гуларт. Тъй като Гуларт е смятан за наследник на Варгас, започва кампания, която има за цел да възпрепятства поемането на поста от президентската двойка. Въпреки това, те успяват да завършат мандата си и на следващите избори Гуларт е отново вицепрезидент. През 1962 г., президентът Жанио Кудрош, възползвайки се от факта, че вицепрезидентът е на посещение в Китай, подава оставка. Неговата цел е да закрие Конгреса и да поеме управлението на страната с подкрепата на армията. Планът му не сработва и за негова изненада Конгресът приема оставката му и обявява Гуларт за президент. Разбира се, това не се харесва на военните и десните, които се опитват да предотвратят встъпването му в длъжност. Натискът, който военните налагат над Конгреса, довежда до първия и единствен в историята на Бразилия опит за парламентарна република. Всичко това показва явно влиянието, което военните са спечелили в политическия живот, благодарение и на фактори, които през годините допълват политико-идеологическия проблем, който нараства в страната.

ГЛАВА I УСТАНОВЯВАНЕ НА ДИКТАТУРАТА И ПЪРВИ ПРОЯВИ НА СЪПРОТИВА 1964-1968 г.

1. ПРЕВРАТЪТ 1963-1964 г.

От месец октомври 1963 г. политическата криза в Бразилия нагнетява напрежението и подтиква към реализация на конспирацията, която съществува от дълго време и това, от своя страна, превръща тази криза в институционална безизходица. От тази безизходица до военния преврат е необходима само една крачка. Пораженията в парламентарните битки през 1963 г. за реформите, договорени в Конгреса, и икономическата криза изглежда оставят

правителството на Жуау Гуларт донякъде объркано. Притискан отляво и отдясно, президентът вижда как полето му за действие се стеснява. През септември, точно преди последният проект за аграрна реформа да бъде отхвърлен от Конгреса, започва военно-политическата криза, която ще изтощи правителството през следващите месеци.

Историците често казват, че правителството на Гуларт не е в състояние да се справи с конфликтите и че левите радикали подготвят почвата за преврата. Дори и да има известна доза истина в това, превратът е много повече от просто продукт на политическа кризисна ситуация. Превратът от 1964 г. не е просто преврат срещу правителство, а срещу формация се режим, срещу формация се елит, срещу формация се проект на обществото, макар и той да е политически неясен. Мнозина от тези, които подкрепят отстраняването на Гулар, вероятно не са напълно наясно с това историческо значение. Но по отношение на ядрото, което командва преврата, в армията, във Висшето военно училище и в Института за социални изследвания и проучвания (ИПЕС), не можем да кажем същото. От известно време новата държава е скицирана от тях. Очевидно всички, и заговорници, и поддръжници на правителството, вярват, че това е поредната военна интервенция в бразилски стил – бърза и краткотрайна, която скоро ще върне властта на цивилните, в „прочистена“ политическа среда. Това се случва през 1945 г., както и през 1954 г., по един или друг начин. И в двата случая падането на Варгас, провокирано от политическа криза, насърчавана от лидерите на преврата, не проправя път за дясна военна диктатура. През 1964 г. признаците са различни. Правителството на Кастело Бранко, въпреки че обещава буферен мандат, не крие стратегическите си цели – политика, насочена към натрупване на капитал, която изисква дългосрочни авторитарни действия. Това не отговаря на очакванията на голяма част от лидерите на преврата, които се надяват на „лечебна намеса“ и връщане на изборите в краткосрочен план. Гражданско-военният преврат бързо се превръща във военен режим.

Военният преврат и безславното поражение на т.нар. прогресивни сили оставят дълбок отпечатък върху бразилската левица. Дори онези политически групи, които предварително предупреждават за възможността от десен преврат и необходимостта от организирана съпротива, не предприемат реални действия за защита на правителството на Гуларт. Бразилската комунистическа партия и другите реформистки организации наблюдават пасивно разпадането на своите идеали и на социалния проект, който отстояват. В международен контекст това поражение поражда по-широк дебат за кризата на левицата – за нейната организационна инертност, липса на единна стратегия и неспособност да отговори на противоречията и динамиката на модерните класови общества. В този климат на национално и международно оспорване, с провала на бразилската левица през 1964 г., се случват

необратими промени в действащите нелегални движения и особено в Бразилската комунистическа партия.

Въпреки трудната координация между заговорниците, военният преврат успява, тъй като се възползва от икономическата и социална нестабилност в страната. Социалните напрежения, неравенството, корупцията и недоволството в някои области, спомагат за усилването на дестабилизацията на обществото, което прави превратът възможен. Бизнесът, елитът, медиите, средната класа, част от интелигенцията се обръщат срещу управляващите в търсене на по-стабилна и икономически благоприятна алтернатива. Подкрепата от страна на САЩ играе важна роля в успешното извършване и утвърждаване на преврата. Под претекст за комунистическа заплаха, те се включват в организацията и изпълнението на заговора, за да защитят собствените си икономически и политически интереси.

2. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ И ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОМЕНИ

Правителството на генерал Кащело Бранко може да бъде наречено институционалния строител на диктатурата. По време на неговото управление са издадени четири институционални акта, приема се Законът за медиите и новата Конституция, в която се залага принципът за националната сигурност. Знаейки, че правителството няма да се задържи успешно за дълъг период единствено със сила, бразилските военни се стремят да оправдаят своите действия на „национално прочистване“ и прогонване на „червената опасност“, като приписват легитимност на преврата за сметка на закона. В намерението си да оправдаят преврата чрез правни текстове, военните изграждат неограничена политическа власт, при която принципите на демокрацията са напълно пренебрегнати. По този начин „базата на властта“, специално създадена от и за военните през първите години на режима се проявява в разнообразни и специфични нормативни актове, като 17 институционални акта, 104 допълнителни акта, Избирателен кодекс, укази и Конституция от 1967 г., умело проектирани с цел отслабване на съпротивата и увеличаване на капацитета за репресии в сектори, считани за опасни за нацията.

По отношение на външната политика, правителството на ген. Кащело Бранко е силно ориентирано към интересите на САЩ, не само като отплата за организацията на преврата, но и като естествена последица от геополитическата визия, която имат конспираторите. По време на цялата диктатура не липсват военни лидери с националистически виждания, разбира се без да се нарушават отношенията със САЩ, особено в контекста на Студената война. Но политиката на Кащело Бранко дори и не напомня за икономически или идеологически национализъм, тя е в пълен синхрон с тази на Съединените щати, тъй като възстановяването

на бразилския капитализъм зависи от инвестициите и подкрепата на Вашингтон, според управляващите. Роберто Кампоз и Отавио Бульойш, изтъкнати представители на икономическия либерализъм и безпределното отваряне към международен капитал, са лицето на външната и икономическата политика на правителството.

В областта на икономиката действията на правителството са бързи и динамични, сочещи перспектива за растеж в краткосрочен план, но все още с несигурен резултат. Министър на икономиката Делфим Нето намалява лихвените проценти, което потиска инфлацията и потреблението, а министърът на труда Жарбас Пасариньо обещава да преразгледа суровата политика на заплатите на правителството на Кашело Бранко. В областта на външната политика, ресорният министър Магалийш Пинто, предприема по-националистическа политика, отдалечавайки се от Вашингтон. Тези политически промени имат ясна цел да се даде приоритет на национализма, да се позволи известна доза критика, да се възобнови икономическия растеж, за да се спечели отново сърцето на средната класа, изгубено по време на управлението на Кашело Бранко.

В началния период на диктатурата в Бразилия се случват значителни икономически промени, свързани със стабилизацията на икономиката и прилагането на реформи от страна на военното правителство. Военното правителство насърчава индустриализацията и модернизацията на икономиката. Промислените сектори, като стоманодобив, автомобилостроене и електроенергетика, получават значителна подкрепа и инвестиции. Правителството въвежда различни икономически планове и реформи, за да стимулира икономиката и да подобри икономическата устойчивост. Въпреки че тези промени допринасят за някои подобрения в икономическата стабилност и растеж, в същото време създават условия за ограничения в областта на гражданските свободи и политическите права.

3. ПОЛИТИЧЕСКА, СОЦИАЛНА И КУЛТУРНА СЪПРОТИВА

Ръководството на БКП не знае как да се справи с поражението, нито е в състояние да направи самокритика на действията си преди преврата. Това предизвиква най-голямата вътрешна борба в нейната история, в края на която генералният секретар Луис Карлос Престес и мнозинството от ръководството успяват да запазят старата линия на партията, но с цената на загуба на престиж и политическо влияние. Към това можем да прибавим и постоянните разделения от всички страни, от основите до най-висшите органи на управление, предизвиквайки разпад, от който партията никога не се съвзема.

БКП остава напълно пасивна по време на преврата и през първите години на военната диктатура в Бразилия. Бразилската левица разчита на добрите си отношения с различни

социални сектори и с Църквата и не си дава ясна сметка за случващото се. Това поражда недоволство, вътрешни разделения и търсене на нови пътища за борба срещу военната диктатура. Значителна част от нейните членове скъсват отношенията си с партията и основават партизански групировки и алтернативни организации, които са по-склонни към радикални методи за борба срещу режима. Разделенията и отчуждението между различните групи в партията отслабват нейната сила и влияние сред хората. Това намалява легитимността ѝ пред обществото и други групи, които се борят за демократични промени.

Селското партизанство възниква от идеите на хора, обвързани с живота на село, с това да дадат най-добри условия за работа на огромното селско население, което търпи всякакъв вид преследване от едрите земевладелци, които се страхуват от аграрната реформа. Създават се организации като Лигата на селяните, чиято цел е да подобри живота на селските хора. Имайки предвид социалните условия, за тях е изключително трудно да се изправят срещу големите земевладелци, тъй като разполагат с ограничени ресурси. Това конфликтно раздвижване, чиято цел е да подобри живота на селяните, които са третирани като роби, има последици във вътрешността на страната чрез различни акции.

Между 1965 и 1968 г., университетските бази от цялата страна скъсват отношенията си с Партията и основават така наречените студентски дисидентства. В Рио де Жанейро се появяват ДИ-РЖ и ДИ-ГБ, които по-късно се превръщат в Революционно движение 8 октомври - МР-8. Съществуват още ДИ на Рио Гранде ду Сул, ДИ-СП, по-късно интегрирана към Националното освободително движение и други. Основните групировки, които се отделят от БКП, са тези, ръководени от Карлос Маригела, който основава Националното освободително движение, и от Марио Алвеш, който основава Бразилската революционна комунистическа партия. И двете привличат привърженици от редиците на Партията от цялата страна, като се организират на национално ниво, въпреки че Националното освободително движение действа основно в Сау Пауло, а Бразилската революционна комунистическа партия в Гуанабара. Между 1964 и 1968 г. БКП губи повече от половината си членове, поддръжници на въоръжената борба. Партията излиза от политическата сцена за почти десетилетие, като така успява да се опази от репресиите. Създават Революционната комунистическа партия в североизточната част на страната, Червеното крило на Комунистическата партия на Бразилия в централната и югоизточната част. То, от своя страна, също претърпява разделения, които довеждат до създаването на Революционното движение Тирадентес и Революционно марксистко движение. Народното движение също не остава непроменено през 60-те години. Така през 1968 и 1969 г. се създава Революционна партия на работниците.

Левите националистически движения, съставени главно от нископоставени бивши военни, които са отстранени през 1964 г., създават Революционно националистическо движение, което през 1967 г. организира партизанското движение от Капарао. То действа в региона между щатите Минас Жерайс и Еспирито Санто. Формирано е от около 30 бивши военни и някои цивилни, с помощта на Леонел Бризола, който по това време се намира в Уругвай. Тяхна цел е да се противопоставят на военните, но действията им са осуетени още преди да започнат. В началото, движението получава подкрепата на Фидел Кастро и финансиране от Куба. Неговите членове са изпратени за военно обучение в Куба. Групата разполага своя лагер в Националния парк Капарао, на място с труден достъп и пълно със скривалища. Поради ненавременни действия и загуба на финансовата подкрепа на Куба партизаните са оставени на произвола на съдбата. За да се прехранват, са принудени да крадат от местното население, поради което не печелят неговата подкрепа и са разкрити, когато един от партизаните слиза в близкото село за покупки. Те са заловени и затворени в Линярес.

В края на 1967 г. Широкият фронт започва кампания от протести, които съвпадат с радикализацията на студентските движения. Обединяването на двата протестни фронта е най-големият страх за правителството, тъй като това може да се окаже реална политическа заплаха за режима. В началото на следващата година правителството забранява дейността на Широкия фронт. Студентските движения излизат извън контрола на военните и успяват да привлекат вниманието и симпатиите на част от либералната преса. За правителството бразилското студентско движение е център на революционна дейност, подхранвано от архаичната структура на висшето образование. Революционната дейност на студентите ясно се дефинира като реакция срещу архаичните структури. Студентските усилия за изменение и подобрене на образователната система се основават на критика към остарелите и неефективни методи на прием и управление в университетите.

Въпреки че работническото движение е силно репресирано и контролирано от началото на диктатурата, то успява да се реорганизира и артикулира и се завръща като социален и политически участник. През април 1968 г., 15 хиляди металурзи излизат на стачка за по-добри заплати. Намалването на заплатите с 25% и неизбежното му социално въздействие, увеличаването на разходите за живот и загубата на стабилност на работните места започват да се усещат от работниците. През месец юли, група металурзи окупират фабриката в Озаско, щата Сау Пауло. Синдикатите се намесват и армията използва репресивна сила, за да освободи фабриката. И двете стачки са организирани и ръководени от групи на революционната левица, които се внедряват в заводите и доминират профсъюзите на металурзите. Изглежда, че най-големите страхове на правителството се сбъдват – радикализация на студентските и

работническите движения, подхранвана от нарастващото противопоставяне на средната класа, интелектуалците и хората на изкуството.

След 1964 г. бразилският интелектуален свят се превръща в сцена за опозиция срещу военната диктатура. Създава се почти автоматична връзка между това да си интелектуалец и опозиционер. Голяма част от интелектуалците се уповават на левите ценности и традиции, което определя същността на опозицията и въпреки тази очевидна идеологическа хомогенност на интелектуалния свят, в него се крие широк набор от идеи, учения и политически позиции. Всяка област на дейност преживява своите особености в изграждането на тази интелектуална идентичност, която бележи опозиционния лагер и която винаги представлява предизвикателство за военните да консолидират своята символична и политическа легитимност пред обществото.

Демократичните сектори бързо се присъединяват към осъждането на „културния тероризъм“ и по този начин, в културната област, се изгражда съюз между левите сектори и либерализма, в търсене на фронт за противопоставяне на режима. Историческата роля на изкуството е от изключителна важност, не само за сантименталното формиране на едно поколение, борещо се за демокрация, но и за идеализирането на съпротивата като символичен акт на съвестта в лицето на репресиите, наложени от режима. Културата и изкуствата на съпротивата далеч не са просто отражения или инструменти на опозиционната политика, а са симптоми за дилемите, пред които са изправени.

ГЛАВА II ОЛОВНИТЕ ГОДИНИ (1968 – 1977 г.)

1. МОНТИРАНЕ НА РЕПРЕСИВНИЯ АПАРАТ

През 1968 г. светът преживява интензивен политически и социален катаклизъм. За кратък период от време многобройни демонстрации се случват в различни точки на света. Тази вълна достига и Бразилия. Редица студентски протести от началото на годината предизвикват жестокостта на полицията и завършват с много смъртни случаи. В знак на протест срещу политиката на диктатурата, студентски лидери от цялата страна организират окупация на университетски сгради. Организират се мащабни работнически стачки. Зачестяват грабежите на левите въоръжени групировки за събиране на средства. Бразилският журналист Зуенир Вентура нарича 1968 г., в едноименната си книга, „годината, която никога не свърши“. В тази фраза е заложено усещането за прекъсване на едно историческо преживяване, изпълнено с либерални обещания и началото на нова епоха на обреченост.

Започват „оловните години“ с издаването на Институционален акт 5. Чрез него президентът получава правомощия да закрива Националния конгрес и законодателните

събрания на отделните щати, от които той се възползва веднага. Актът предвижда, че по време на принудително отстраняване на федералните и щатските законодателни органи, тяхната функция се изпълнява от президента и губернаторите. Това включва правото да се приемат конституционни промени. Правителството получава разрешение, под претекст за национална сигурност, да се намесва в управлението на щатите и общините, отстранява местните власти и назначава военни, които да ги ръководят. Президентът получава правомощието да уволнява незабавно всеки държавен служител, който е заподозрян в подривност или не сътрудничи на режима. Това правомощие е широко използвано за контрол на състава на Избирателната колегия. Съгласно разпоредбите на акта, институционалните актове и всяко действие, основано на институционален акт, не подлежат на съдебен контрол.

Военните издават акта в отговор на усилията на опозицията за укрепване на демократичните и свободни обществени пространства. Вместо да откликне на обществената загриженост, властта избира пътя на по-строга цензура и ограничаване на основни права. Актът оказва огромно влияние на политическата обстановка в страната. Той изолира режима от света и вътрешната опозиция, предизвиквайки противоречия в обществото. Чрез него властта е завзета от т.нар. „твърда линия“ сред висшите военни, за сметка на умереното крило. Диктатурата се сдобива с инструмент, който ѝ дава извънредни правомощия, точно както Институционален акт 1, но за разлика от него, ИА-5 няма срок и може да проправи път към вечно военно управление. В бразилската историческа памет той заема парадоксално място. От една страна, това е период на силен икономически растеж, а от друга, време на жестокост, репресии, превръщане на държавата от авторитарна в насилствена полицейска държава. Ако до този момент има спор относно типа на диктатурата, дали е военна или гражданско-военна, то от тук нататък е лесно да се определи. Военните се отдалечават от своите цивилни съюзници с по-умерени или либерални идеи. Прекратява се свободата на изразяване, позволява се конфискацията на активи, ограничават се човешките права. Президентът Артур Коща и Силва с радост приема направените предложения за промени, които му дават изключителни правомощия. За да се възобнови прочистването на обществените служби, се прекратяват гаранциите за пожизненост, несменяемост и стабилност. Правителството може да уволни, отстрани или пенсионира всеки държавен служител без необходимост от редовен процес или разследване. Още през първите дни след издаването на ИА-5 репресиите в цялата страна се засилват. Започват акции за преследване на студенти, синдикалисти, политици, работници, артисти. След 13 декември 1968 г. диктатурата става по-авторитарна и намалява пространството за действие на цивилните съюзници, въпреки че те продължават да присъстват, но вече в по-подчинена позиция.

Репресиите срещу левите партизани създават нова полицейска култура, основана на автономност и безнаказаност на агентите, в лицето на груби нарушения на закона, като жестоки мъчения и убийства. Изтезанията са стара полицейска практика, но са усъвършенствани в контекста на политическите репресии. Нито правосъдието, нито обществото успяват да контролират и предотвратят тяхното прилагане, поради небрежност, безсилие или съучастие. Към това може да се прибавят и явните или скрити расови предразсъдъци на бразилското общество, които толерират насилието като средство за социален контрол над бедните и маргинализираните. В контекст на ограничени граждански свободи и бурна демографска експанзия на градовете, която създава благоприятна среда за социална дезинтеграция и престъпност, тази политика поражда дълбоки социални и хуманитарни последици. Освен че не решава проблема с престъпността, както може да бъде видяно и днес, „моралът на унищожаването“ има тенденция в дългосрочен план да подкопае имиджа на полицията, която престава да предизвиква уважение и страх, а по-скоро омраза.

2. БРАЗИЛСКОТО ИКОНОМИЧЕСКО ЧУДО 1969-1974 г.

Често военните се хвалят, че през 1964 г. Бразилия е на 64 място по БВП в света, а за по-малко от десет години тя става десетата икономика на планетата. Този впечатляващ скок всъщност е направен с цената на намаляване на заплатите, засилване на връзките на структурната зависимост от международния капитал и огромна концентрация на доходи, дори по капиталистическите стандарти. Проблемът е, че през десетте години, последвали края на военния режим, цивилните правителства не само не успяват да обърнат тази ситуация, но и задълбочават икономическия хаос, генерирайки чувство на носталгия по „икономическото чудо“, което и до днес е аргумент, използван за защита на постиженията на диктатурата. Без съмнение военният режим е период на утвърждаване на големия капитал в Бразилия, засилвайки структурен процес, задействан преди преврата, чрез специфични икономически политики и улеснен от липсата на демокрация, което дава голяма бюрократична автономия.

Икономиката расте до края на 70-те години, но фокусът на инвестициите, инфлацията и спадът на потреблението сред средната класа предизвикват нарастване на социалното недоволство. Работниците започват да усещат все повече ефекта от намаляването на заплатите и нарастващата инфлация. В края на десетилетието инфлацията достига 95% годишно. През 1964 г. заговорниците се възползват от икономическата криза, за да свалят от власт президента Гуларт, но в края на 70-те години подкрепата към военния режим губи социалните си основи по същата причина. Нарастването на социалното недоволство и загубата на социална подкрепа към военния режим към края на 70-те години илюстрират важноста на социалните аспекти

във формирането на обществената легитимност. Икономическите промени, въведени с икономическото чудо, са съпроводени от несправедливо разпределение на богатството и намаляване на социалните стандарти, което подкопава социалната подкрепа към режима. Следователно, икономическата стабилност не успява да поддържа социалната легитимност на режима, като в резултат подкрепата към него отслабва.

3. ОПОЗИЦИЯ И СЪПРОТИВА В ПЕРИОДА НА ОЛОВНИТЕ ГОДИНИ

Със засилването на репресиите от страна на държавата, организациите на въоръжена съпротива се радикализират. Между 1968 и 1972 г. са регистрирани стотици акции на партизаните като банкови обири, кражби на оръжия, отвличания на високопоставени чуждестранни личности, въоръжени атентати. Националният освободителен алианс, формиран от различни социални сегменти, е една от най-характерните партизански организации в страната. Лидерът на организацията е Карлос Маригела и неговата идея е, чрез градски партизански акции, да събере средства, с които да подпомогне селските партизански движения. Стратегията му предвижда да нанесе удар срещу едрите земевладелци, да разшири движението през вътрешността на страната и оттам да достигне до национално освобождение. Режимът го обявява за „враг номер едно“ не само заради неговата интелигентност, а поради способността му да обединява различни опозиционни групи, да организира въоръжена съпротива и да се превръща в символ на революционната борба срещу диктатурата.

Карлос Маригела играе ключова роля в съпротивата срещу авторитарния режим. Неговата стратегия за градско партизанство представлява новаторски и радикален модел на борба за отстраняване на диктатурата. Той използва политически опит, за да формулира цялостна теория и практика на градския партизанин. Разбира значението на събирането на средства от градските зони, за да подпомогне селските партизански движения и да усилва борбата срещу режима. Идеята му за нападения срещу едрите земевладелци и проникването във вътрешността на страната демонстрира стремежа му към национално освобождение и създаването на по-справедливо общество. Маригела се изправя срещу режима с неорганизирана, децентрализирана структура, която отразява принципите му за революция. Дори и след смъртта му неговите идеи и стратегии продължават да влияят на борбата за демокрация и социална промяна в Бразилия.

Партизанството в Бразилия се ражда от задънената улица и разногласията, причинени от военния преврат в левия лагер. В партизанската борба участват политически активисти, студенти, професионалисти и обикновени хора. Мотивите, които ги движат, са разнообразни. Те включват борбата за демокрация, правата на човека, социална справедливост и

противопоставяне на репресията и насилието, наложени от военното управление. Партизаните са мотивирани от желанието си за свобода и утвърждение на гражданските свободи в контекста на авторитарния режим. Те се организират в малки групи или подпомагат политически организации, извън институционалната рамка на военното управление, и се стремят да променят политическата среда в страната.

ГЛАВА III ПОЛИТИЧЕСКО ОТВАРЯНЕ И КРАЙ НА ДИКТАТУРАТА 1977 – 1985

г.

1. МЕЖДУ ЛИБЕРАЛИЗАЦИЯТА И АВТОРИТАРИЗМА

Параграфът описва „отварянето“ при президента Ернесто Гайзел като управление „преход отгоре“, при който режимът частично разхлабва хватката (ограничаване на цензурата, частична амнистия, реабилитация на умерени опоненти), но запазва ядрените механизми на контрол. Нормативният пакет от 1977 г. (т.нар. „поправка № 7“) институционализира предимството на изпълнителната власт: да провежда непреки избори за една трета от Сената и за губернатори, изкривява представителството в полза на режима, понижава кворума за конституционни промени и удължава президентския мандат – инструментариум, който прикрива авторитаризма с правно-процедурна фасада. При всяка заплаха от автономна парламентарна инициатива Гайзел затваря Конгреса, опирайки се на ИА-5, което маркира пределите на либерализацията. Реториката за „демокрация“ служи за легитимация навътре и навън, през фигури като Петронио Портела се симулира диалог с умерената опозиция, но с цел канализиране на промяната в безопасни за режима коридори.

В основата стои двоен натиск: вътрешен – от обществените очаквания и новите форми на мобилизация, и външен – от международната среда на правата на човека през късната Студена война. Режимът „вдъхва живот“ на търсенето на легитимност, конструира идеологическа визия за „отговорно отваряне“ и разчита на подкрепата на едрият капитал за стабилност и печалба. Тази логика е характерна за доктрината за „национална сигурност“ и за практиките на контраинсургентност, чрез които държавата легитимира надзора и селективната репресия, дори когато говори за реформи.

Самата държава остава силно милитаризирана, а либерализацията – зависима от консенсуса в армията. Напрежението между „прагматици“ и „догматици“ ескалира. Крайнодесни ядра в службите саботират отварянето с насилие и терор, а конфликтът между Гайзел и военния министър Силвио Фрота кулминира с отстраняването на последния на 12 октомври 1977 г., което консолидира президентския контрол и отваря пътя за подготвената приемственост към Жоао Фигейредо. Управляващият елит отрано „режисира“ наследяването

на Фигейредо и изборът му чрез непреки избори през 1978 г. гарантира „бавен, постепен и сигурен“ преход без „реваншизъм“, но със запазена структурна роля на армията.

Паралелно обществото повишава натиска. Кампанията за амнистия и движението „Директни избори сега!“ превръщат паметта за въоръжената съпротива в морален ресурс на гражданската мобилизация и ускоряват делегитимацията на диктатурата. В парламента „автентичните“ депутати от Бразилското демократично движение (БДД) упражняват морална и институционална опозиция, за което плащат с отнемане на мандати и политически права по ИА-5 – показателно за симулативната легалност на късния режим. Между фасадната либерализация „отгоре“ и разширяващото се обществено участие „отдолу“ се оформя динамика, която довежда до изчерпване на авторитарния проект и до прехвърляне към цивилно управление през 1985 г.

2. ОПОЗИЦИЯ И НОВИ ФОРМИ НА СЪПРОТИВА

През 70-те години БДД – единствената легална опозиционна партия – се превръща в център на широка антидиктаторска коалиция. След изборната победа от 1974 г. партията придобива нова тежест, а нейното „автентично“ крило възприема по-радикална позиция, отваряйки се към леви групи и бивши участници във въоръжената съпротива. Така се формира политически фронт, който обединява парламентарната, социалната и интелектуалната опозиция и поставя под съмнение самата легитимност на „отварянето“ отгоре. Паралелно с това, Католическата църква претърпява дълбока трансформация под влияние на Теологията на освобождението и Втория ватикански събор. От първоначален съюзник на преврата от 1964 г. тя се превръща в морален опонент на диктатурата. Архиепископът Елдер Камара и други духовници осъждат насието и социалната несправедливост, а Църквата се ангажира с бедните чрез „базови общности“ и социални движения. По този начин религиозният дискурс се превръща в инструмент на социална критика и политическа еманципация.

Към края на 70-те години се активизират и други институционални актьори. Бразилската адвокатска колегия и Асоциацията на журналистите, първоначално поддръжници на режима, постепенно се превръщат в защитници на правовия ред, на свободата на словото и на човешките права. Техните декларации и манифести от 1977–1978 г., включително „Писмото към бразилците“ и манифестите на Църквата, формулират нова морална и гражданска легитимност, която оспорва правния и идеологически фундамент на диктатурата.

Същевременно левицата се реорганизира. Въоръжените групи се разпадат, но тяхната енергия се пренасочва към синдикализма, студентското движение и кварталните инициативи. Комунистическите партии изоставят идеята за революция и възприемат демокрацията като

самостоятелна ценност. Католическата левица, вдъхновена от социалния християнски хуманизъм, изгражда локални структури за самоорганизация в бедните квартали, а троцкистки и автономистки групи активизират университетите.

В периферията на градовете, особено в Сао Пауло, социалните противоречия на „икономическото чудо“ пораждаат нови движения. Женските „клубове на майките“ прерастват в Движение за цената на живота и по-късно в Движение за борба с глада, обединяващо бедни жени, енорийски общности и социални активисти. Тези инициативи издигат икономическите проблеми до политическо равнище и превръщат ежедневието в сцена на съпротива. Те свързват домашния труд и грижата за семейството с понятието за гражданство и достойнство – радикална промяна в разбирането за политика в условията на диктатура.

Едновременно с това, индустриалната работническа класа се завръща като автономен политически субект. Стачките от 1978–1980 г. в индустриалния пояс на Сао Пауло, начело с Луиш Инасио Лула да Силва и новия синдикализъм, разкъсват държавно-корпоративната система на трудови отношения. Кампанията за увеличение на заплатите с 34% се превръща в символ на прехода от социални към политически искания – от защита на труда към изискване за демокрация и представителство. От тези борби възникват Единната централа на работниците и Работническата партия – организации, които ще играят решаваща роля в прехода към демокрация.

В този период културата също се превръща в място на съпротива. Завръщането на изгнанниците Каetano Велозо, Жилберто Жил, Ферейра Гулар, Аугусто Боал възражда критичната реч. Музиката, театърът и киното поемат функцията на публичност и памет, разкривайки моралния фалит на диктатурата. Всички тези процеси – политически, социални, културни и морални – водят до оформяне на ново гражданско общество, което подкопава идеологическата и социалната опора на режима. Съпротивата престава да бъде фрагментарна и се превръща в мрежа от свързани инициативи – от Църквата и синдикатите до университетите, кварталите и артистичните сцени. Към края на 70-те години диктатурата губи контрол върху процеса на „отваряне“ – той вече не е стратегия на властта, а резултат от социален натиск и морална трансформация.

Така периодът на управлението на Гайзел и Фигейредо се очертава като време на двойственост между опитите на режима да дирижира демократизацията „отгоре“ и растящата активност на обществото „отдолу“, което превръща демокрацията в колективен морален и политически проект. Именно това многоизмерно пробуждане на труда, жените, интелектуалците, църквата и културата подготвя окончателното делегитимиране на военната власт и прехода към демократично управление през 1985 г.

3. ПРЕХОДЪТ И КРАЯТ НА ДИКТАТУРАТА 1979-1985 г.

Параграфът разглежда финалния етап от бразилската военна диктатура (1979–1985 г.) – периода на т.нар. „контролирано политическо отваряне“, започнато от президента Жоао Фигейредо. Този процес представлява противоречив и двоен преход - формално либерализиране на режима „отгоре“, съпроводено с продължаващи репресии, насилие и социална мобилизация „отдолу“.

Речта на Фигейредо при встъпването му в длъжност през 1979 г. символизира новата фаза – жест на „помирение“, който прикрива запазването на репресивния апарат и контрола на военните. Преходът не цели демократизация, а адаптация на властта към новите социални и международни условия. Отварянето има за цел да канализира натиска на обществото, без да подкопава авторитарната архитектура. Въпреки това обаче, самото разхлабване на контрола отприщва мощни сили на социална мобилизация, които диктатурата вече не може да овладее.

В началото на 80-те години икономическата криза, дълговото бреме и инфлацията подкопават легитимността на режима. Работническите стачки в индустриалния пояс на Сао Пауло, ръководени от Луиш Инасио Лула да Силва, превръщат трудовите искания в политически акт на съпротива. Стачките в Сао Бернардо легитимират „новия синдикализъм“ и раждат Работническата партия, която дава политически израз на исканията за социална справедливост и участие. Паралелно с това се формира и ново гражданско общество, което постепенно изземва публичното пространство от държавата.

Режимът отговаря с репресии и опити за контрол, включително чрез Закона за амнистия от 1979 г., който формално освобождава политическите затворници, но гарантира безнаказаност на палачите. В същото време, военните се стремят да ограничат демократизацията до институционални рамки, лишени от социално съдържание. Законът за партийната реформа от 1979 г. цели да фрагментира опозицията, но води до възникване на нови партии като Демократическата работническа партия, Партията на бразилското демократично движение и най-вече Работническата партия.

След 1980 г. диктатурата губи контрол над обществото и над собствените си структури. Ескалацията на дясното насилие, бомбени атентати и парадържавен терор разкриват разпада на режима и отсъствието на централен контрол. Политическата и икономическата криза се задълбочават, а социалната енергия се прехвърля от стачките към улиците и масовите протести. В този контекст се развива движението „Преки избори сега!“ – най-голямата гражданска мобилизация в историята на Бразилия. То обединява милиони хора от различни социални слоеве в искането за връщане на преките президентски избори. Въпреки че

конституционната поправка „Данте де Оливейра“ е отхвърлена през 1984 г., движението окончателно делегитимира диктатурата и подготвя победата на опозицията.

Политическото единство между умерената опозиция и дисидентите от управляващата партия води до създаване на Демократическия алианс, който издига кандидатурата на Танкредо Невеш. Изборът му от Избирателната колегия през януари 1985 г. бележи символичния край на военния режим. След смъртта на Невеш, президент става неговият вицепрезидент Жозе Сарней, с което се поставя началото на Новата република – първото цивилно управление след 21 години диктатура.

Бразилският преход не е внезапен разрыв, а дълъг процес на социално и морално възраждане. Демокрацията не е просто институционално възстановяване, а резултат от натрупване на колективна енергия, съпротива и културна мобилизация. Контролираното „отваряне“ на военните постепенно се превръща в демократизация, наложена от обществото. Именно гражданските движения – синдикати, Църквата, интелигенцията и новите партии – извоюват политическото пространство, в което се ражда модерната бразилска демокрация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В края на 60-те години, след въвеждането на ИА 5, репресиите достигат връх, а въоръжените групи, като тези на Карлос Маригела и Карлос Ламарка, се превръщат в символи на решителна, но обречена съпротива. Тяхното поражение бележи края на партизанската фаза, но утвърждава моралния мит за борбата срещу диктатурата. През 70-те години центърът на опозицията се измества към културната и социалната сфера – музиката, театърът, киното и литературата се превръщат в оръжие срещу цензурата и инструмент за поддържане на критическото съзнание. Паралелно с това Католическата църква и богословието на освобождението предоставят морална и организационна опора на гражданската съпротива.

От края на 70-те години икономическата криза и социалните неравенства пораждаат ново, по-широко движение – „новия синдикализъм“, олицетворяван от стачките на металурзите в Сао Пауло и от фигурата на Луис Инасио Лула да Силва. Работническите протести прехвърлят борбата за демокрация от културните среди към индустриалните градове, превръщайки я в масова социална сила. В този контекст диктатурата започва „контролирано отваряне“, което обаче постепенно излиза извън нейния контрол.

В началото на 80-те години движението „Преки избори сега!“ символизира кулминацията на дългогодишния процес на социална и политическа мобилизация. То обединява различни обществени групи и окончателно делегитимира военния режим. Макар конституционната поправка за преки избори да не е приета, натискът от улицата прави

демократизацията необратима. Преходът през 1985 г., завършил с избирането на Танкредо Невеш и идването на Жозе Сарней, не е революция, а резултат от натрупано обществено напрежение, морален натиск и институционални компромиси. Въпреки противоречията си, този процес показва, че бразилската демокрация е извоювана чрез съчетаване на различни форми на съпротива – политическа, културна, социална и морална – и представлява пример за това как обществото може да трансформира поражението в път към демократично възвръщане.

Съпротивата срещу бразилската военна диктатура представлява един от най-ярките примери за дълъг и многопластов процес на демократизация, в който обществото постепенно си възвръща политическото и моралното пространство, отнето от авторитарната власт. От първоначалните прояви на политическа опозиция и въоръжена борба до културната, синдикалната и гражданската мобилизация през 70-те и 80-те години, тази съпротива преминава през различни форми, стратегии и идеологически проявления, но запазва основната си цел – възстановяването на демокрацията и човешкото достойнство. Устойчивостта на този процес се дължи именно на неговата гъвкавост и способност да се трансформира – когато едно поле на борба е потиснато, енергията се прелива в друго: от оръжието към словото, от културата към улицата, от отделния акт на бунт към масовото движение. В крайна сметка, падането на диктатурата през 1985 г. не е резултат от внезапен политически срив, а от постепенно изчерпване на авторитарната хегемония под натиска на общество, което се научава да се самоорганизира, да мисли и действа колективно. По този начин демокрацията в Бразилия не е просто възстановена институция, а историческо постижение – извоювано чрез съчетание на политическа смелост, културна креативност и социална солидарност. Тя е продукт не на „помирение отгоре“, а на дълбок процес на обществено съзряване, в който борбата срещу страха се превръща в борба за участие, памет и справедливост.

III. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Настоящият дисертационен труд представлява първото цялостно и систематично изследване на съпротивата срещу бразилската военна диктатура в българската историография. Той разглежда съпротивата като комплексен политически, социален и културен феномен, проследявайки нейната еволюция – от въоръжените и интелектуалните форми на опозиция до масовите граждански и синдикални движения в края на режима. Основните приноси на изследването се изразяват в критически анализ на водещите бразилски историографски концепции, изясняване на вътрешната динамика и трансформация на опозицията, акцентирание върху културната съпротива като специфична форма на политическо действие и въвеждане в научен оборот на нови източници и материали. По този начин трудът запълва съществена

празнина в българската историческа наука, като предлага нов поглед към процеса на демократизация в Латинска Америка и утвърждава значението на Бразилия като ключов обект на сравнителни изследвания върху съпротивата срещу авторитарните режими.

IV. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

- *Тропикализъмът - културна експлозия по време на диктатура* – В: Сборник от Научна конференция "Кризите като катарзис - политически социални, стопански и културни измерения на екстремните ситуации в историята", Плевен, 2022, с. 334-342.
- *Карлос Маригела - между поезията и партизанството* - в сп. АНАМНЕЗА, Год. XVI, 2021, кн. 7, с. 103-113, ISSN 1312-9295.
- *Социални, политически и културни движения по време на военната диктатура в Бразилия* - сп. АНАМНЕЗА, Год. XV, 2020, кн. 4, ISSN 1312-9295.
- *Бразилия във Втората световна война – причини и последици* – В: сборник от Научна конференция „Войната за историята. 75 години след Втората световна война”, с. 243-251.
- *Как превратът от 1964 г. в Бразилия се превърна в революция* – В: Сборник от Научна конференция в памет на проф. д-р Тодор Попнеделев, София, Университетско издателство, 2023, с. 305-314.
- *Каetano Велозо - Тропическа истина* –под печат
- *Тропикализъм - култура и политика* – под печат